

ANCIENT IRANIAN STUDIES

پژوهشنامه ایرانی باستان

مطالعه نقش‌های حیوانی هنر پارچه‌بافی ساسانی
نویسنده (گان): الهه پنجه‌باشی؛ سوگند مهذب‌ترابی
منبع: پژوهشنامه ایران باستان، سال ۱، شماره ۲: ۹۷-۱۱۲
گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن

Study of Animal Motifs of Sassanid Textile Design

Author(s): Elaheh Panjehbashi; Sogand Mohazzab Torabi

Source: Ancient Iranian Studies, 2022, VOL. 1, NO. 2: 97-112.

Published by: Tissaphernes Archaeological Research Group

Stable URL:

https://www.ancientiranianstudies.ir/article_152268_a8ea8b9ec533d2e8cc2c88196f96ac93a.pdf

© 2022 The Author(s). Published by Tissaphernes Archaeological Research Group, Tehran, Iran. **Open Access.**

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>), which permits non-commercial re-use, distribution,

and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited, and is not altered, transformed, or built upon in any way.

The ethical policy of Ancient Iranian Studies is based on the Committee on Publication Ethics (COPE) guidelines and complies with International Committee of Ancient Iranian Studies Editorial Board codes of conduct. Readers, authors, reviewers and editors should follow these ethical policies once working with Ancient Iranian Studies. The ethical policy of Ancient Iranian Studies is liable to determine which of the typical research papers or articles submitted to the journal should be published in the concerned issue. For information on this matter in publishing and ethical guidelines please visit www.publicationethics.org.

مطالعه نقش‌های حیوانی هنر پارچه‌بافی ساسانی

الهه پنجه‌باشی^۱، سوگند مزای^۲

چکیده

صنعت پارچه‌بافی در دوره ساسانیان به اوج شکوفایی و رونق رسید. زیبایی و شکوه در نقوش تزئینی پارچه‌ها، مهم‌ترین جنبه این هنر است. نقوش تزئینی شامل نقوش حیوانی، گیاهی، انسانی و هندسی می‌شود که نقوش حیوانی بارزترین بخش آن را تشکیل می‌دهند. هدف پژوهش حاضر، بررسی ویژگی‌های نقوش حیوانی پارچه‌های ساسانی از لحاظ ظاهری و معنایی است و در این راستا، به این پرسش‌ها پرداخته شد که نقوش چهارپایان و پرندگان به‌کار رفته در پارچه‌های ساسانی به چه صورت تصویر شده‌اند؟ رنگ‌بندی این نقوش چگونه است؟ و نقوش حیوانی با چه عناصری ترکیب شده‌اند؟ روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی-تحلیلی با رویکردی تاریخی است و اطلاعات به‌صورت کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده است. جامعه آماری پژوهش شامل ۹ تصویر از تکه پارچه‌های باقی‌مانده از دوره حکومت ساسانیان است. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که نقشمایه‌های حیوانی در پارچه‌های ساسانی، شامل چهارپایان و پرندگان می‌گردد که طراحی آن‌ها به صورت ساده و هندسی انجام شده و هر نقش به علت ارزش فرهنگی و مذهبی و طبق دستور پادشاهان انتخاب شده است. به طور کلی، میل هنرمندان به استفاده از حیواناتی است که در اوستا و آیین مزدایی، مقدس، قابل احترام و مرتبط با ایزدان آسمانی هستند.

واژه‌های کلیدی: ساسانی، پارچه، نقوش حیوانی، چهارپایان، پرندگان.

^۱ دانشجویار دانشکده هنر دانشگاه الزهراء، تهران، ایران (نویسنده مسئول) e.panjehbashi@alzahra.ac.ir

^۲ کارشناسی ارشد نقاشی، دانشکده هنر، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران

مشخصات مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۴ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱/۲۵ | تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۴/۱۰

استناد: پنجه‌باشی، الهه؛ مزای، سوگند (۱۴۰۱). "مطالعه نقش‌های حیوانی هنر پارچه‌بافی ساسانی". *پژوهشنامه ایران باستان*، سال ۱، شماره ۲: ۹۷-۱۱۲.

مقدمه

هنر پارچه‌بافی به دلیل کاربرد خود و ارتباطی که با یکی از نیازهای اولیه انسان دارد، همیشه عضوی از فرهنگ و ویژگی‌های خاص هر قوم و ملتی به شمار می‌رود و از فرهنگ، ارزش‌ها و خصوصیات اقلیمی در آن منطقه تأثیر می‌گیرد. به علاوه، با پیشرفت علم روز به روز راه ارتباط ملت‌ها در سراسر جهان هموارتر و این ارتباط منجر به تأثیر خصوصیات این هنر از منطقه‌ای به جایی دیگر شد. در دوره ساسانیان، آوازه پارچه‌بافی پارسی بیشتر از پیش به گوش جهانیان رسید. صنعت پارچه‌بافی در این عصر، هنری سلطنتی بود و حکومت در مراکزی مانند خوزستان، کارگاه‌های نساجی را گسترش داد. پارچه‌های ساسانی به دلیل کیفیت، نوآوری در دوخت و نقوش بی‌نظیری که آنها همواره مورد توجه و استقبال بودند و به فرهنگ و هنر ملل دیگر و ادوار پس از خود نفوذ کردند. نقشمایه‌های حیوانی از مهم‌ترین جنبه‌های تزئینی پارچه‌های ساسانی بودند. هدف این پژوهش این است که با توجه به مطالعات انجام شده، نقوش جانوری به‌کاررفته در پارچه‌های ساسانی را شناسایی نموده و مورد بررسی قرار دهد. سوالات این پژوهش به این شرح است: نقوش چهارپایان و پرندگان به‌کاررفته در پارچه‌های ساسانی به چه صورت تصویر شده‌اند؟ رنگ‌بندی این نقوش چگونه است؟ و نقوش حیوانی با چه عناصری ترکیب شده‌اند؟ ضرورت و اهمیت تحقیق در این است که نقوش جانوری در هنر ساسانیان به خصوص در پارچه‌های این دوران از اهمیت خاصی برخوردار بوده و دارای ویژگی‌های بصری و محتوایی منحصر به فردی هستند که نشان‌دهنده فرهنگ، مذهب و پختگی هنر ساسانیان است. این پژوهش نقوش جانوری پارچه‌های به جا مانده از این دوره باستانی را طبقه‌بندی و شناسایی نموده و اهمیت وجود این طرح‌ها را در هنر پارچه‌بافی ساسانی بررسی می‌کند.

پیشینه پژوهش

در خصوص طرح و نقش در پارچه‌های دوره ساسانی، پژوهش‌هایی در قالب کتاب، مقاله و پایان‌نامه صورت گرفته است. مهم‌ترین اثر در این حوزه، کتاب طرح‌ها و نقوش لباس‌ها و بافته‌های ساسانی محمدرضا ریاضی (۱۳۸۲) است. نویسنده در این اثر، نقوش پارچه‌های ساسانی را در سنگ‌نگاره‌های تاق بستان و نقاشی‌های دیواری ماوراءالنهر مطالعه کرده است. همچنین کتاب هنر ایران در دوران پارتی و ساسانی رومن گیرشمن (۱۳۵۰)، حاصل پژوهش نویسنده در راستای شناخت هنر و فرهنگ ایران باستان و نفوذ آن بر دیگر کشورها و گسترش هنر ساسانیان است. از مقاله‌های موجود در این حوزه، می‌توان به مقاله صابری و مافی تبار (۱۳۸۹) با عنوان «بازیابی طرح و نقش پارچه‌های ساسانی با نظر به سنگ‌نگاره‌های تاق بستان» اشاره کرد، در این تحقیق مشخص می‌شود که افزون بر پارچه‌های بدون طرح و ساده در این دوره، گونه‌های دیگر بر طبق روش اجرای طرح اصلی تقسیم شده که معمولاً با نقوش گیاهی، جانوری، هندسی، انسانی و تلفیقی آرایه‌بندی می‌شوند. در رابطه با تأثیر نقوش پارچه‌های ساسانیان بر ادوار ممالک دیگر می‌توان مقاله «تحلیل و بازشناسی نمادگرایانه نقوش مشترک پارچه‌های ساسانی و آل بویه» صادق‌پور فیروزآباد (۱۳۹۶) که به مطالعه رد پای نقوش ساسانیان در هنر آل بویه می‌پردازد و همچنین مقاله «تأثیر نقشمایه‌های جانوری پارچه‌های ساسانی بر نقوش ماوراءالنهر» مهرپویا و همکاران (۱۳۹۱) را نام برد. به علاوه، در خصوص نقوش ارزشمند حیوانی در پارچه‌های ساسانی پژوهش‌هایی انجام شده است. از جمله مقاله «نمادینگی نقش ماکیان در پارچه‌های ساسانی از منظر آیکونولوژی اروین پانوفسکی» چاپ شده در نشریه رهپویه هنر/

پارچه‌ها و لباس‌ها جزئی از فرهنگ و ویژگی‌های خاص هر قوم به شمار می‌آیندند. کهن‌ترین پارچه به دست آمده از فلات ایران، منشاء گیاهی و بافتی ظریف دارد. محل کشف این پارچه، شهر سوخته و قدمت آن ۲۷۰۰ پیش از میلاد است (سیدسجادی، ۱۳۹۰: ۳۰). ساسانیان به مدت بیش از چهارصد سال در ایران سلطنت کردند. آن‌ها خود را جانشینان هخامنشیان و مسئول بازگرداندن شکوه آن دوران به ایران، بعد از دوران رکود به وجود آمده در دوران هلنی‌مآبی و پارت‌ها می‌دانستند (کرتیس، ۱۳۸۵: ۱۲۴). میراث پارتی با دخول در هنر ساسانی موجب ظهور رنسانسی می‌گردد که دارای خصوصیات ملی است (گیرشمن، ۱۳۵۰: ۶). شالوده هنر ساسانی در زمان پادشاهی اردشیر یکم ریخته شد. شاید او قصد داشت با تقویت سنت‌های پارسی تأثیرات پیشین یونانی-رومی را از هنر ایرانی بزداید (پاکباز: ۱۳۹۶: ۲۷). پارچه‌بافان در دوره ساسانیان نوآوری‌های زیادی را در ارائه طرح‌ها و نقوش جدید عرضه داشتند و به منظور تولید بافت‌های پیچیده، دستگاه‌های بافندگی را توسعه دادند. در شناخت بافته‌های ساسانی، صحنه‌های موجود در تاق بستان، مدرک مهمی محسوب می‌گردد که تعداد زیادی طرح و نقش و انواع مدل‌های لباس در این سنگ‌نگاره‌ها قابل شناسایی است (صابری و مافی‌تبار، ۱۳۹۸: ۱۸). در نقش برجسته‌های ساسانی نزدیک به ۲۵ نوع پارچه مختلف دیده می‌شود و در موزه‌های اروپا و هندوستان بیش از ۶۰ نوع پارچه از آن زمان باقی مانده است و این خود تنوع پارچه‌های آن دوره را می‌رساند (Jamalpur, 2015: 375). تنوع پارچه‌ها در آن دوران به حدی بود که هر فصل پارچه مخصوص

هنرهای تجسمی، که به بررسی معانی قراردادی خروس، مرغابی و طاووس در هنر پارچه‌بافی دوره ساسانیان می‌پردازد و مقاله «نمادهای جانوری فره در هنر ساسانی» ارتباطی و خزایی (۱۳۹۵). برخلاف پژوهش‌های گذشته که ارزیابی کلی‌ای نسبت به نقوش پارچه‌های این دوره ارائه داده‌اند، آن چه در پژوهش حاضر بیشتر از مطالعات پیشین پرداخته شده، این است که در این مقاله، مجموعه‌ای منسجم از تصاویر نقوش حیوانی پارچه‌های ساسانی در کنار هم گردآوری شده است و این نقوش به طور دقیق و مستقل، از نظر خصوصیات بصری و همچنین ارزش معنوی آن‌ها مورد مطالعه قرار داده شده است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر بر اساس روش توصیفی-تحلیلی بوده و تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده به صورت کیفی انجام گرفته است که با رویکرد تاریخی، سعی در شناخت دقیق‌تر نقوش حیوانی پارچه‌های ساسانی دارد. جمع‌آوری اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای است. جامعه آماری این تحقیق، تصاویر نمونه‌های باقی‌مانده از پارچه‌های ساسانی دارای طرح حیوانی است؛ این تصاویر به شکل هدفمند از منابع موجود انتخاب شده‌اند و شامل ۹ تصویر از نقوش جانوری پارچه‌های این دوره هستند تا با بررسی دقیق آن‌ها و اطلاعات جمع‌آوری شده به شناخت و مطالعه این نقوش پرداخته شود.

هنر پارچه‌بافی ساسانیان

در تمدن‌های باستانی ایران، صنعت پارچه‌بافی همواره از اهمیت بالایی برخوردار بوده است و

سرشار از نقوش خاصی بود که با مفاهیم اساطیری و دینی در ارتباط بودند که آنان پوشیدن این لباس‌ها را راهکاری در جهت تثبیت قدرت خود می‌دانستند.

نقش‌های پارچه‌های ساسانی

دوران ساسانی، دوران ترقی و شکوفایی پارچه‌بافی در ایران است. نقوش و نمادهای بافته شده بر پارچه‌های این دوره که متأثر از عناصر کهن ایرانی و آسیای غربی است، پس از هجوم اعراب با وقفه‌ای اندک در دوران اسلامی نیز به حیات خود ادامه دادند (نامجو و فروزانی، ۱۳۹۲: ۲۲). پیچیدگی طرح‌های پارچه‌های ساسانی و فناوری به‌کار رفته در آن‌ها همواره قابل ستایش بوده است. به علاوه، شکوه بصری آن‌ها نشانگر فرمان‌روایی ساسانی و ثروت آن‌ها است (Bier, 2004: 153). بیشترین مشخصه هنر ساسانی نقوش تزئینی آن است و یکی از تجلیات این نقوش در پارچه‌های ساسانی است که تأثیر عمیقی بر هنر ادوار و ملل مختلف تاریخ گذاشت (نامجو و فروزانی، ۱۳۹۲: ۲۱). از جمله هنر سامانیان، آل بویه، عصر صفویان و بیزانس. نقوش پارچه‌های ساسانی شامل نقوش حیوانی است و در طرح گیاهان می‌توان به انار، گل سرخ و نخل اشاره کرد. نقوش هندسی و نقوش انسانی نیز در پارچه‌ها دیده می‌شود. وجود شخصیت‌های انسانی در پارچه‌های ساسانی نادر است؛ به جز تعدادی از آن‌ها که صحنه‌های شکار را نشان می‌دهد که معمولاً در آن‌ها نیز افراد مشهور تصویر شده‌اند. در عین حال، شاه محور نقوش انسانی در پارچه‌ها بود. نقش شاه اغلب در حال شکار یا نبرد با حیوانات وحشی دیده می‌شود (صادق‌پور فیروزآباد، ۱۳۹۶: ۱۱۱).

به خود را داشت. در بهار شاهجانی^۱ و دبیقی^۲؛ در تابستان توی^۳ و شطوری و در پاییز منیرازی^۴ و ملحم مرزوی و در زمستان خز و حواصل و در سرمای سخت، خز آسترदार که میان آن قر انباشته بود (فریود و پورجعفر، ۱۳۸۶: ۶۶). در زمانی که چینی‌ها بهترین ابریشم را تولید می‌کردند، مقدار زیادی از آن به قلمرو ساسانی صادر و در پارچه‌هایی استفاده می‌شد که به این پارچه‌های ابریشمین تولید شده در داخل، به دست هنرمندان ساسانی «طلایی نو در صورت ابریشم» لقب داده بودند (Jalali, 2013: 1). در این دوره، پارچه‌ها معمولاً از ابریشم، کرک و پشم بافته می‌شد و پرورش کرم ابریشم در ایران رایج گردید و مراکز عمده ابریشم و حریربافی در خوزستان (شوش) بوده است (موسوی و آیت‌اللهی، ۱۳۹۰: ۵۲). نمونه‌های به جا مانده از پارچه‌های ساسانیان در اروپا اکنون در موزه‌ها، کلیساها و مجموعه‌های شخصی به چشم می‌خورد که نشان‌دهنده مقبولیت پارچه‌های ساسانی در ملل خارجی بوده است. رومیان از دوران پارتیان خواهان پارچه‌های ایرانی بودند. جنبش شمایل‌شکن‌ها و به تبع آن ممنوعیت استفاده از تصاویر و شمایل مقدسین دلیل دیگری برای توجه به مضامین و نقوش ساسانی که از دیرباز مورد توجه روم شرقی بود، گردید (فریود و پورجعفر، ۱۳۸۶: ۶۹). حتی بعد از حمله اعراب به ایران که جنبه‌های باستانی هنر تمدن ایرانیان تحت شعاع این اتفاق قرار گرفت، صنعت پارچه‌ها به همان شیوه ساسانی ادامه یافت (Jamalpur, 2015: 372). جایگاه هنر پارچه‌بافی در ایران باستان، تنها به عنوان پوشش و لباس شناخته نمی‌شد، بلکه عرصه‌ای برای بیان ارزش‌های فرهنگی-آیینی بود. لباس پادشاهان

۱ پارچه لطیف که در شهر مرو بافته می‌شد (<https://abadis.ir>).

۲ دبای نازک و ابریشمین که منسوب به دبیق بود (<https://abadis.ir>).

۳ پارچه‌کنانی که در شهر توی می‌بافتند (<https://www.vajehyab.com>).

۴ نوعی پارچه دوپودی منسوب به ری (<https://rch.ac.ir>).

مانند طاووس، شیر، سیمرغ و حیوانات ترکیبی. پارچه‌های ساسانی با نقوش جانوری چنان مورد توجه مسیحیان قرار گرفت که امروزه نمونه‌های آن‌ها در قطعات کوچک در موزه‌ها قرار دارند و به گنجینه‌های صومعه و کلیساهای جامع اروپا اهدا شده است (کاتب و تراجی، ۱۳۹۵: ۸۹-۸۸). نقوش حیوانی به‌کار رفته در پارچه‌های ساسانی عبارت است از: قوچ، اسب، گراز، عقاب، گاو، طاووس، مرغابی، خروس و موجودات افسانه‌ای مانند سیمرغ و گرینف. نقوش بیشتر در اشکال و قاب‌های هندسی مانند دایره به تصویر کشیده شده‌اند. تکثیر نقوش ساسانی در درون این کادربندی‌ها قرار دارند (گیرشمن، ۱۳۵۰: ۲۲۷). طرح جانوران در دوایر و ترسیم طرح‌های ظریف از گل و بوته‌های مارپیچ در اطراف آنها، از خصوصیات نقوش پارچه‌های عهد ساسانی بوده که الهام‌بخش نقوش پارچه‌های آل بویه بوده است (پیلهور و همکاران، ۱۳۹۵: ۵). همچنین طرح‌های هندسی در تزئینات بدن حیوانات نیز به چشم می‌خورد. برای مثال، هیچ جانوری در دوره ساسانی به میزان سیمرغ مزین به نقش و نگار نبوده است (ایرانی ارباطی و خزایی، ۱۳۹۵: ۲۷). هر نقش حیوانی بر پارچه به گونه‌ای طرح می‌شد که معنای مذهبی و یا اساطیری خود را نشان دهد. به همین منظور در تصویر آن، شکوه و زیبایی را در نظر گرفته و از نمادهای معنوی دیگری نیز کمک گرفته می‌شد.

نقشمایه چهارپایان

طرح پارچه‌های ساسانی بسیار شبیه به نقوش حجاری‌ها، گچبری‌ها و ظروف نقره در این زمان است. علاقه‌ای که بافندگان ایرانی به تصاویر حیوانات داشتند در پارچه‌بافی آنان ظاهر شده و تصاویر حیواناتی مانند سیمرغ، اسب، قوچ و گراز برای تزئین به‌کار رفته است (طالب‌پور، ۱۳۹۴:

هنر ساسانیان درصدد این هدف بود که خود را از نقشمایه‌ها و طرح‌های یونانی پاک سازد و از هرگونه هنر خارجی بری باشد. شاهان ساسانی هنر کاملاً پارسی را می‌پسندیدند که عضوی مهم از شکوه و عظمت حکومت آنان بود. در اکثر نقوش پارچه‌های این دوره شاهد تقارن، ریتم و تکرار فرم‌های مشخصی هستیم. استفاده از نمادها راهی برای جاودانه کردن اندیشه‌ها و باورهای یک ملت است. در مطالعه آثار هنری دوره ساسانیان از جمله هنر پارچه‌بافی، باید در خاطر داشت که هنرمندان در انتخاب نقش‌ها به جنبه زیبایی و هم به جنبه نمادگرایی آن‌ها توجه داشته‌اند. حیوانات استفاده شده در آرایش پارچه‌ها نیز ارتباط نزدیکی با ایزدان زرتشتی و باورهای آن زمان دارند.

نقش‌های حیوانی پارچه‌های ساسانی

در فرهنگ ایران باستان، حیوانات به دلیل عقاید وابسته به دین زرتشتی و نمادهای فرهنگی-تاریخی، جایگاه ویژه‌ای در بین ایرانیان داشتند و وجه مهمی از زندگی پارسیان به شمار می‌آمدند. در هنر ایران قبل اسلام، حیوانات یا به صورت واقع‌گرایانه یا به صورت تجریدی و مبهم به تصویر کشیده می‌شدند. در دوره ساسانیان، نقوش حیوانی از طرح‌های باشکوه، محبوب و پرآوازه محسوب می‌شدند. ظرف‌های زرین و سیمین همراه با پارچه‌های ابریشمین جزء مهم‌ترین و ارزشمندترین آثار هنری دوران ساسانی به شمار می‌روند که سرشار از نقشمایه‌های حیوانی هستند. چون که مراکز ساخت این آثار از قرن‌های ۴-۶ میلادی در انحصار شاهان ساسانی بوده است، می‌توان این‌گونه استنباط کرد که جنبه تبلیغی و سیاسی آن‌ها مد نظر بوده و به عنوان صله‌های شاهانه در مبادله هدایا به‌کار می‌رفته‌اند (مهرپویا و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۹). بسیاری از نمادهای ساسانی در هنر مسیحی نفوذ کرد،

تصویر ۱. نقش قوچ در پارچه ساسانی (شجاعی قادیکلایی و مراثی: ۱۳۹۷، ۸۰).

مدالیون^۱ قرار دارد و قسمت پایینی پاها با مروارید آرایش شده است. می‌توان دریافت که ترکیب‌بندی کلی طرح پارچه به صورت افقی است و تکرار نقوش به صورت ردیفی منظم شده است (تصویر ۱).

نقشمایه اسب

تاخت چهارنعل شاخص کلی هنر تصویر ساسانی در نقش‌کردن اسب است. با بررسی نقش برجسته‌های ساسانی به ویژه سنگ‌نگاره‌های فیروزآباد، نقش رستم و تاق بستان می‌توان این موضع را به نیکی دریافت (فریدنژاد، ۱۳۸۴: ۱۵۲). بنا به روایات ایرانی بسیاری از پادشاهان اساطیری ایران برای ناهید الهه آب‌ها اسب قربانی می‌کردند. در آبان یشت، بازوان زیبا و سپید آناهیتا به ستبری کتف اسبی تشبیه شده است (یشت ۵/۷) و با چهار اسب بزرگ سپیدش که یک رنگ و یک نژاد است بر همه دشمنان چیره می‌شود (یشت ۵/۱۳). همچنین آناهیتا به عنوان بخشنده اسبان نیک یاد شده است و ارتشتاران برای دستیابی به اسبان خوب باید از آناهیتا یاری بجویند (یشت ۵/۸۶) (موسوی کوهر و آریامنش، ۱۳۹۸: ۳۰۱). در تصویر ۲، اسب روبان مواجی که در فضا معلق

(۵۵). حیواناتی چون قوچ، اسب، شیر و گراز از نقوش مورد علاقه ساسانیان بودند که با مضامین نمادین و ایزدان زرتشتی نیز ارتباط نزدیک داشتند (جدول ۱). برای نمونه در اوستا اسب، قوچ و گراز شکل‌های مجسم از ایزد ورثرغنه معرفی می‌شوند که در نبرد نیکی بر شر مشارکت دارند (احمدی پیام و شاهرخ، ۱۳۹۹: ۶۰). به علاوه، از نمونه‌های به جا مانده از قالی‌های دوره ساسانی می‌توان دریافت که نقوش چهارپایان مانند قوچ و گوزن در زمینه آن‌ها نیز استفاده شده است.

نقشمایه قوچ

قوچ در تمدن شرقی دارای ارزش والایی است. مظهر تواضع، وقار، نیرومندی و همچنین نماد خورشید است. قوچ نماد نیروی روانی و قدسی و نماد استحاله است (ایرانی ارباطی و خزایی، ۱۳۹۵: ۲۴). قوچ که مظهر (خورنه)، (فره) و نشان قدرت شاهی و نماد پیروزی است و بز نماد نیروی زندگی و خالق نیرو، نگهبان درخت زندگی، موجود مورد علاقه نگارگران بوده است. در دوره ساسانی این نقش زیاد روی پارچه‌ها استفاده شده است (موسوی و آیت‌اللهی، ۱۳۹۰: ۵۳). اردشیر با یاری ایزدان توانست به قوچ که نماد مشروعیت است دست یابد و به پادشاهی برسد سپس با تکیه بر عظمت هخامنشیان، حکومت خود را با دین زرتشت پیوند داد (ایرانی ارباطی و خزایی، ۱۳۹۵: ۲۱). طرح قوچ در نمونه‌ای از پارچه‌های ساسانی به صورت نیم‌رخ مشاهده می‌شود. از حالت پاها و قسمت پشتی دستاری که بر گردنش آویخته شده است، می‌توان گفت که حیوان در حال حرکت است. به طور کلی، قوچ به صورت واقع‌گرایانه تصویر شده است ولی شاخ‌ها حلزونی و قرینه نقش شده‌اند. بر گردن این حیوان آویزی با نقش

۱ مدالیون‌ها بیشتر از پیوستن دانه‌های شبیه به مروارید در کنار یکدیگر و گاهی سایر نقوش گیاهی و تزئینی در ترکیب این نقش شرکت دارند. در توضیح بیشتر باید گفت این واژه فرانسوی است و معادلی فارسی برای آن در نظر گرفته نشده است (موسوی و آیت‌اللهی، ۱۳۹۰: ۵۵).

تصویر ۳. پارچه ابریشم ساسانی با نقش شیر (طالب‌پور، ۱۳۹۴: ۶۰).

تصویر ۲. نقش اسب در پارچه ساسانی (صادق‌پور فیروزآباد، ۱۳۹۶: ۱۱۱).

را نمادی از اهریمن و شیطان و گاهی نیز نموداری از پدر خیر و شر دانسته‌اند. استفاده از نقوش جانوری، ریشه عمیقی در سنت‌های ایران باستان داشت و نقش شیر به اهمیت آن اشاره دارد. شیر، نگهبان نمادین پرستشگاه‌ها، قصرها و آرامگاه‌ها بوده و تصور می‌شد که قدرت او باعث دورکردن تأثیرات زیان‌آور می‌شود (طالب‌پور، ۱۳۹۴: ۵۸). در قسمتی از پارچه‌ای به جا مانده از دوره ساسانیان، نقش دو شیر به صورت قرینه رو به درخت نخل که در مقام درخت زندگی است، دیده می‌شود. درخت نخل، درختی مقدس و نماد باروری بوده است و شیرها به عنوان نگهبان این درخت حضور دارند. به نظر می‌رسد در راستای واقع‌گرایی کشیدن شیرها تلاشی نشده است. در قسمت بالایی قاب مدور طرح شیران که با سه ردیف از طرح‌های هندسی آذین شده، نقش سگ‌هایی در حال دویدن، به صورت قرینه تصویر شده است که مفهوم حرکت را برای بیننده القا می‌کند (تصویر ۳).

نقشمایه گراز

نقش گراز یکی از نقوشی است که در آثار هنری ایران پیش از اسلام سابقه دیرینه‌ای دارد. گراز دو خصلته است، هم شمسی است و هم قمری. گراز شمسی مظهر اصل مذکر است؛ اما اگر سفیدرنگ

است بر گردن دارد که همان دستار شاهی یا دیهیم است. دستار در فرهنگ و ادبیات پارسی به معنای شال و دستمال است که از دو بخش دست و آر تشکیل شده است. در فرهنگ فارسی یکی از معانی دست، پیروزی است. بنابراین می‌توان گفت که دست در ترکیب «دست‌آور» می‌تواند معنی آورنده پیروزی را در خود داشته باشد و این صفت یعنی آورنده پیروزی از صفات و ویژگی‌های فره ایزدی با همان فره کیانی اوستا است (صادق‌پور فیروزآباد، ۱۳۹۶: ۱۱۱). در این طرح، اسب‌ها به صورت نیم‌رخ، قرینه و سرزنده تصویر شده و در قاب‌های به هم چسبیده مدوری با تزئینات گل و مروارید، محسوراند که ترکیب‌بندی منظمی را باعث می‌شود و از طرح‌های سلطنتی آن دوره است. بالدار بودن اسب‌ها نیز گواه دیگری بر فره اوستایی مربوط به این حیوان است.

نقشمایه شیر

از دیرباز نقش شیر بر روی آثار هنری ایران، بین‌النهرین و سایر تمدن‌های باستانی نماد عظمت و نقش محبوب و اساطیری به شمار می‌آمده است مانند دروازه ایشدار و جام کلاردشت. نقش‌مایه شیر نمادی از قدرت، شجاعت و نیروی جسمانی شمرده شده و قدرت شیر، آن را به نمادی شاهنشاهی مبدل کرده است. در آیین زرتشت، آن

تصویر ۵. نقش عقاب در پارچه ساسانی
(صادق‌پور فیروزآباد، ۱۳۹۶: ۱۰۹).

تصویر ۴. نقش سرگراز در پارچه ساسانی
(جلیلی، ۱۳۹۲: ۱).

ساسانی می‌توان از عقاب، طاووس، خروس و مرغابی نام برد. در طرح آن‌ها به زیبایی ظاهری آنان و ارتباطی که با ایزدان دارند توجه شده است (جدول ۲).

نقشمایه عقاب (باز، شاهین)

عقاب به دلیل ارتفاع زیاد پرواز از دید ایرانیان حالتی معنوی و آسمانی به خود گرفته است و مرتبط به اهورامزدا و خورشید خوانده می‌شد. در هنر ساسانی نیز به عنوان نماد ایزد آفتاب (میترا) مطرح بوده است (صادق‌پور فیروزآباد، ۱۳۹۶: ۱۰۹). عقاب در توانایی، سرآمد پرندگان است و نیز به دلیل شکوه و تقدس خود به شاه مرغان شهرت یافته است (نامجو و فروزانی، ۱۳۹۲: ۳۱). حضور این پرنده بر فراز تاج شاهی و در نقوش البسه، به عنوان نمادهایی همراه در نظام تصویری پادشاهی، نشان از جایگاه‌های والای این پرنده در تفکر ساسانی دارد (ایرانی ارتباطی و خزایی، ۱۳۹۵: ۲۷). نقشمایه‌های استفاده شده در هنر ساسانی ارتباط نزدیک با هنر هخامنشی داشت. هخامنشیان شاهین را نماد شاهنشاهی می‌دانستند و درفش خود را به آن می‌آراستند (موسوی و آیت‌اللهی، ۱۳۹۰: ۵۰). پرچم ایران هخامنشی، عقاب طلایی با بال‌های بسته بوده که نشانه قدرت و فتح ایرانیان در جنگ است. این نکته مخصوصاً مفهوم «ورج» را که در آیین

گراز قمری و مظهر اصل مرطوب و مؤنث محسوب می‌شود که ساکن مرداب است (دستان و کاظمی، ۱۳۹۵: ۵۷). این طرح مورد احترام بود و در راه خدمت به نیکی در شکارگاه قربانی می‌شد (غلام‌رضایی، ۱۳۹۴: ۱۲). زنانی که در شکار گراز در تاق بستان پاروزن قایق‌ها هستند، جامه‌ای در بر دارند منقش به دوایری که سر گراز در آن‌ها ترسیم شده است، یک قطعه از منسوج عهد ساسانی با همین نقش در موزه حرفه‌های هنری برلن منفوظ است (صابری و مافی‌تبار، ۱۳۹۸: ۲۲). در این نمونه، سر گراز در بین حلقه‌ای با تزئین مروارید و خورشید قرار دارد که به صورت نیم‌رخ، با خطوط ساده ولی با دقت ترسیم شده است. ظرافت خط‌ها و اشکال هندسی به گونه‌ای است که این طرح را مدرن جلوه می‌دهد. همچنین، دهان باز آن، حس سرزندگی را منتقل می‌کند (تصویر ۴).

نقشمایه پرندگان

نقش پرنده از دیرباز نقشی خوش‌یمن در فرهنگ‌های مختلف، به ویژه فرهنگ و باور ایرانیان بوده است. در باور ایرانیان باستان پرنده نماد روح است (پیلهور و همکاران، ۱۳۹۵: ۵). پرندگان، نشانه عروج به آسمان و گستردگی روح، صلح و آرامش هستند (غلام‌رضایی، ۱۳۹۴: ۱۴). از نقوش پرندگان به کار رفته در پارچه‌های

تصویر ۷. نقش طاووس در پارچه ساسانی (نامجو و فروزانی، ۱۳۹۲: ۳۳)

تصویر ۶. نقش عقاب بر ابریشم ساسانی (طالب‌پور، ۱۳۹۴: ۶۷)

بال‌ها، حس پرواز را نشان می‌دهد. ترکیب‌بندی این پارچه هم به صورت افقی و متقارن بوده است (تصویر ۶).

نقشمایه طاووس

طاووس نماد بی‌مرگی، طول عمر و عشق است. آن را با خورشید مربوط می‌دانستند، شاید به آن دلیل که مانند خروس مبشر سپیده‌دم است (نامجو و فروزانی، ۱۳۹۲: ۳۲). طاووس در عین حال که در معنای قراردادی نماد سلطنت است و جامه‌هایی با چنین نقشی، متعلق به خاندان سلطنتی است، از لحاظ پیکره‌بندی با دمی همچون اشعه‌های خورشید پرنده بی‌مرگی نیز هست زیرا دم او نشان از خورشید دارد و نمادی از حیات مجدد است (صابری و مافی‌تبار، ۱۳۹۹: ۱۰). طاووس نشانه آسمان پرستاره است. طاووس خودش را از زمین نمی‌داند و بر آن است تا از زمین رفته و به جایگاه اصلی خود برسد (موسوی و آیت‌اللهی، ۱۳۹۰: ۵۴). نقش طاووس در نمونه‌ای از پارچه‌های ساسانی، به رنگ سبز-آبی و زرد و به صورت قرینه ترسیم شده است که سر و گردن آن دو پرنده محاط در هاله‌ای است که با توجه به حلقهٔ مروارید دور دایره و رنگ زرد آن، خورشید را تداعی می‌کند. در بالای این شکل گل نیلوفری قرار دارد که به آن‌ها پیتا منسوب است. همچنین، آذین‌های قلب و ستاره به جذابیت پارچه کمک کرده است (تصویر ۷).

فردایی به معنای قدرت، نور و فره ایزدی است، در ارتباط با نماد عقاب نشان می‌دهد (ایرانی ارتباطی و خزایی، ۱۳۹۵: ۲۷). بر پرچم‌های ارتش روم، عقاب، نماد نیرو و پیروزی بود. عقاب دو سر که روی پرچم‌های ایرانی در جنگ‌های ساسانی با ارتش روم دیده می‌شد، به اروپا راه یافت (کاتب و تراچی، ۱۳۹۶: ۹۲). در تصویر ۵، نقش عقابی در حال حمله به بز کوهی نشان داده شده است که نمادی از پیروزی و خوش‌یمنی است و مشابه چنین تصویری را در هنر سومر در بین‌النهرین می‌توان مشاهده کرد (صادق‌پور فیروزآباد، ۱۳۹۶: ۱۰۹). در این نقش، عقاب به صورت نیم‌رخ رسم شده است، در سطح تنهٔ آن، موتیف‌های گیاهی تزئینی طراحی شده است و بال‌ها به صورت نامتقارن (یکی باز و یکی بسته) و متفاوت از هم ترسیم شده‌اند به طوری که کاملاً از حالت طبیعی بیرون آمده‌اند ولی حس حرکت و شتاب را تقویت می‌کنند.

در نقشی دیگر از عقاب در پارچه‌های دورهٔ ساسانیان، عقابی به صورت تمام‌رخ را می‌بینیم که در حالت نمایشی و مقتدرانه با بال‌های باز و قرینه بر روی دو پا استاده و حلقه‌ای بر منقار دارد. نماد بال در هنر ساسانی، یادآور اهورامزدا و فره ایزدی و داشتن آن نشانگر قدرت و مشروعیت است. تن و بال‌های این پرنده با تکرار تعداد بسیاری از طرح لوزی زیباتر شده است و رشته‌ای از مروارید نیز بر گردن آن نمایان است. تکرار خطوط عمودی در

تصویر ۹. نقش مرغابی در پارچه ساسانیان
(کریمی، ۱۳۹۸: ۲۷)

تصویر ۸. نقش خروس در پارچه ساسانیان
(صابری و مافی تبار، ۱۳۹۹: ۸)

نقشمایه خروس

نقش خروس در هنر ساسانیان در پارچه‌ها، آثار سفالین و فلزی یافت شده است. در اوستا، خویش‌کاری ایزد سروش، نگهداری از شب است و سروش برای فراخواندن مردم به سحرخیزی، از خروس کمک می‌گیرد (صابری و مافی تبار، ۱۳۹۹: ۸). خروس نماد گستره روح به ویژه پس از مرگ است. به تعبیر دیگر نشانه خروس به معنای علامت رسمیت است (موسوی و آیت‌اللهی، ۱۳۹۰: ۵۴). کاربرد نماد خروس در دوران پیش از اسلام معطوف به هنر خاصی نبوده است. نمایش پیکر خروس‌ها در بافته‌ها و پارچه‌های دوره ساسانی با هاله‌ای پیرامون سر و رشته مرواریدی بر دهان از ویژگی‌های سنت تصویرگری و صنعت پارچه‌بافی این دوره است. در دوره پس از اسلام نیز مهم‌ترین اشارات صورت گرفته به نماد خروس مربوط به داستان معراج پیامبر اسلام و مشاهده خروس آسمانی است که در جریان تصویرگری دینی الهام‌بخش بسیاری از هنرمندان تصویرگر در نگارش کتب خطی ایران گردید (داوودی و چیت‌سازیان، ۱۳۹۹: ۱۵-۱۳). در تصویر ۸، طرح خروس از این دوره دیده می‌شود که با وجود این که به صورت نیم‌رخ ترسیم شده است، دو پای آن مشخص است. بال‌ها به صورت کاملاً هندسی و غیرواقعی با تزئینات هندسی تکراری نقش شده‌اند. سر پرندۀ محاط بر

دایره‌ای شده است که نمودی از خورشید و جنبه تقدس داشته و قابی دایره‌ای شکل با آذین قلب که به انسجام ترکیب‌بندی کمک کرده است، به دور خروس کشیده شده است.

نقشمایه مرغابی

در این دوره مرغابی‌سانان نه تنها اشاره به ماوراء و اسطوره دارند، بلکه در نزدیکی شاه قرار می‌گیرند که خود سایه‌ای از خدا تصور می‌شده است. این نقوش در صحنه‌های شکار از جمله در تاق‌بستان، روی البسه شاه و اطرافیان و همچنین محل شکار که نی‌زاری را نشان می‌دهد به وفور یافت می‌شود (کریمی، ۱۳۹۸: ۲۵). شناخت این حیوان (مرغابی)، چندان دشوار نشان نمی‌دهد چرا که «نقش مرغابی در دوره ساسانی به فرم کاملاً واقع‌گرا ظاهر می‌شود». از آنجاکه نقش این پرندۀ در دوران ساسانی و اوج آن‌اهیتاپرستی به وضوح در هنرها جلوه‌گر شد، می‌توان این فرضیه را مطرح کرد که مرغابی نمادی از آن‌اهیتا، ایزدبانوی باروری و آب‌های پاک باشد. (صابری و مافی تبار، ۱۳۹۹: ۹). در تکه پارچه‌ای منسوب به ساسانیان با نقش مرغابی؛ این پرندۀ با رنگ‌بندی خلاقانه سبز-آبی و زرد، با بال‌هایی پیچیده به سمت بالا و بدنی کاملاً پوشیده شده با تزئینات زیبای هندسی و نقشمایه‌های گیاهی، ترسیم شده است. حلقه‌ای که از منقار او آویزان

جدول ۱. نقشمایه چهارپایان در پارچه‌های ساسانی

نوع نقوش	نام حیوان	تصویر	توضیحات
	قوچ		قوچ، نماد خورشید، فره ایزدی و نگهبان درخت زندگی در هنر ساسانیان است. در پارچه ساسانی به صورت نیم‌رخ، واقع‌گرایانه با شاخ‌های حلزونی و نقش شاخص مدالیون بر گردن تصویر شده است.
چهارپایان	اسب		در متون اوستایی اسب برای ناهید، الهه آب‌ها، قربانی می‌شده است. در نمونه به جا مانده از پارچه‌های دوره ساسانیان، اسب‌ها به صورت قرینه رو به روی هم، از نیم‌رخ و با دستار شاهی به گردن کشیده شده‌اند که با پایی در بالا داخل حلقه مدالیون قرار دارند.
	شیر		شیر نماد شاهنشاهی و نگهبان پرستشگاه‌ها بوده است. در این تصویر، شیرها به عنوان نگهبان درخت زندگی به صورت قرینه، با طرحی ساده شده و محاط در حلقه مدوری منقش به ۳ ردیف از طرح‌های هندسی، دیده می‌شوند.
	گراز		گراز یکی از طرح‌های مورد احترام در دوره ساسانی بوده است. در تصویر نمونه به جا مانده از این دوران، سر گراز از نیم‌رخ و با خطوط ساده ولی ظریف و بادقت، در قاب دایره‌ای با آذین‌بندی مروارید و خورشید طرح شده است.

و نقوش پرندگان به لطف استفاده از رنگ‌های درخشان و تزئینات پر تجمل، زیبایی پارچه را تکمیل کرده و نوید ایزدان را به همراه دارند. نقوش حیوانی پارچه‌های ساسانی در جدول‌های ۱ و ۲ جمع‌بندی می‌شوند.

با مشاهده تصویرها و مطالب بیان شده در جدول ۱، می‌توان به این نکته پی برد که در طراحی چهارپایان در پارچه‌های ساسانی به شکوهمندی شکل ظاهری آنها اهمیت زیادی داده شده است. ولی استفاده از رنگ‌های مختلف در نظر هنرمند نبوده و از رنگ‌های معتدل و محدودی در این پارچه‌ها استفاده شده است. ترکیب‌بندی این نقوش به صورت افقی بوده و در طرح چهارپایان

است و دستارهای موج بر سرش نشان از ارتباط با نیرو و قدرت‌های آسمانی دارد. همچنین مرغابی در دایره‌ای با حاشیه‌های منحنی و طرح قلب قرار گرفته است. استفاده از رنگ قرمز و آبی در کنار هم شادابی ویژه‌ای را به پارچه بخشیده است (تصویر ۹).

با وجود تزئینی بودن هنر ساسانیان، نقوش حیوانی به‌کار رفته در پارچه‌های این دوره که شامل چهارپایان و پرندگان می‌شود، جنبه معنوی نیز داشته‌اند. به طوری که هر حیوان، ارتباطی خاص با دین زرتشتی دارد و مظهری از نیروهای ماورائی است. نقوش چهارپایان سرزنده، شاهانه و با نقشمایه‌های اساطیری دیگر تصویر شده‌اند

جدول ۲. نقشمایه پرندگان در پارچه‌های ساسانی

توضیحات	تصویر	نام پرنده	نوع نقوش
عقاب جایگاه ویژه‌ای در هنر ساسانیان دارد و مرتبط با اهورامزدا و خورشید خوانده می‌شد. عقابی شکوهمند به صورت تمام‌رخ با بال‌های باز که با خطوط عمودی کشیده شده‌اند، با تزئینات هندسی بر تن و بال‌ها و حلقه‌ای بر منقار در نمونه‌ای از پارچه ساسانی دیده می‌شود.		عقاب	
طاووس نماد قراردادی سلطنت و نشانه بی‌مرگی است. نقش آن در منسوج ساسانی به صورت قرینه و طراحی و رنگ آمیزی واقع‌گرایانه با نقش خورشیدی محیط بر سر آن دو پرنده تصویر شده است.		طاووس	پرندگان
خروس در هنر ساسانیان منسوب به ایزد سروش و نمادی از گستره روح است. در نقش خروس در تکه پارچه ساسانی، این پرنده با هاله‌ای به دور سر، بال‌هایی هندسی و انتزاعی و به صورت نیم‌رخ دیده می‌شود.		خروس	
مرغابی به صورت واقع‌گرا در منسوجات ساسانیان دیده می‌شود و نمادی از ایزدبانوی آناهیتا است. در نمونه‌ای به جا مانده از این دوره، نقش این پرنده با بدنی سرشار از تزئینات هندسی و گیاهی و با حلقه‌ای بر منقار و دستاری بر گردن تصویر شده است.		مرغابی	

است. مانند نقش قوچ که با حلقه مدالیون و با وقار شاهانه‌ای طرح شده است یا نقش اسب با پایی در بالا که نشان از جسارت و پویایی دارد و با بال‌هایی که نماد نیروهای ماورائی و قدرت است، به تصویر کشیده شده است (جدول ۱). با مطالعه نقوش پرندگان می‌توان دید که با استفاده از نقوش هندسی متعدد و رنگ‌های درخشان، نشان‌دادن زیبایی ظاهری آن‌ها نیز با اهمیت بوده است. مانند طرح بال‌ها و تن عقاب که بسیار ظریف و با دقت آرایش شده است و یا ترکیب گیرای رنگ‌های مکمل در نقش مرغابی (جدول

تمایل به تجرید دیده می‌شود. با توجه به مباحث بیان شده و بررسی تصاویر نقوش حیوانی در پارچه‌های ساسانی، می‌توان به سهولت مشاهده نمود که حیوانات به دلیل نمود تصویری اساطیری و مفاهیم نمادینی که به همراه داشته‌اند، با دقت و وسواس‌گونه‌ای برای ایجاد نقش بر پارچه‌ها انتخاب شده‌اند. نقوش چهارپایان نیز هر کدام با مفهومی در دین زرتشت ارتباط دارند که در نظم افقی و داخل قاب‌های دایره‌ای تصویر شده‌اند. هنرمند در طرح هر کدام سعی در نشان‌دادن بیشتر ارزش معنوی آن‌ها داشته

مرغابی، طاووس و خروس. در طراحی آنها از شکل‌های هندسی و خط‌های ظریف کمک گرفته و همچنین برای تزئین بدن از نقشمایه های گیاهی و هندسی استفاده شده است. بیشتر ترکیب‌بندی‌ها به صورت متقارن، افقی و در قالب تکرار بوده است و هر طرح به صورت مجزا در قاب‌های مدور (مدالیون) به هم چسبیده یا جداگانه، تصویر شده‌اند. با توجه به این که دین رسمی ساسانیان، آیین زرتشتی بوده و پادشاهان سعی بر این داشتند که قدرت و مشروعیت خود را منسوب به ایزدان اوستایی بدانند؛ در هنر پارچه‌بافی این دوره که تحت نظارت پادشاهی بوده است نیز از طرح‌هایی استفاده می‌شد که جنبه آیینی و اساطیری داشتند. بنا بر مطالب ارائه شده، هر کدام از حیوانات به‌کار رفته در پارچه‌ها، مقدس و به‌عنوان مظهری مذهبی و اساطیری به شمار می‌آمدند، حتی اگر گاهی این جنبه شکوه در شکل ظاهری آن دیده نشود که این مسئله در مورد پرندگان بارزتر است، البته به جز عقاب که اهمیت ویژه‌ای در دین زرتشتی و اساطیر باستانی دارد. همچنین هنرمندان در طراحی حیوانات و ترکیب‌بندی‌ها، از نقوش آیینی مانند نیلوفر آبی، بال، درخت زندگی، دستار و مدالیون در راستای تأکید بر معانی اساطیری-آیینی استفاده کرده‌اند، مانند نقش اسب که با بخشیدن بال به آن، جنبه معنوی حیوان تثبیت شده؛ در حالی که در مورد نقش شیر، هنرمند با اضافه کردن درخت نخل پیروزمندی و نگهبانی از قدرت الهی را در مورد این حیوان یادآور شده است. همچنین قوچ با آرایش و آذین بسیار دیده می‌شود که نشان از فرهنگندی این جانور دارد. به علاوه در نقش سر گراز استفاده از مدالیون جهت القاء معنویت ترجیح داده شده است.

۲). هر حیوان به دلیل ارتباط با تفکرات عمیق آیین زرتشت و ارتباطی که با خدایان داشت، مقدس شمرده می‌شد. هنرمند با اضافه کردن طرح‌های آیینی دیگری در اطراف نقوش حیوانی پارچه‌ها، مانند درخت زندگی که تداوم زندگی در گیتی وابسته به شادابی آن است، مدالیون (وابسته به ایزد میترا) و گل نیلوفر که نمادی از ایزد بانوی آب است؛ تأکیدی بر تقدس آنها داشته است. استفاده از ویژگی‌هایی مانند ریتم و تکرار، حرکت حیوانات، کمک‌گرفتن از عناصر تزئینی مثل گل، قلب، ستاره و مروارید برای جذابیت بیشتر ترکیب‌بندی‌ها و هارمونی رنگ‌های به‌کار رفته، کیفیت بصری خارق‌العاده‌ای را به پارچه‌ها بخشیده‌اند. به علاوه، تعادل متقارن از ویژگی‌های بارز ترکیب‌بندی‌های نقوش حیوانی در پارچه‌ها است. همچنین دایره نمادی از جاودانگی، خورشید و حلقه قدرت آنهاست و استفاده از قاب‌های دایره‌ای محاط بر نقوش حیوانات نیز باعث استحکام در ترکیب‌بندی‌ها شده است.

برآیند

نقوش تزئینی پارچه‌های ساسانی توجه هر بیننده‌ای را به خود جلب می‌کند؛ به خصوص نقش حیوانات که شامل چهارپایانی مثل قوچ، اسب، شیر و گراز و نقش پرندگان از جمله عقاب، طاووس، خروس و مرغابی می‌شود. پس از بررسی آثار محدود به جا مانده از پارچه‌های ساسانی، می‌توان مشاهده نمود که نقوش حیوانی در پارچه‌های ساسانی هم‌گرایش به واقع‌گرایی و هم به انتزاع داشتند و در رنگ‌آمیزی معتدل آن‌ها، از رنگ‌های اصلی (قرمز، آبی و زرد) بیشترین استفاده شده است. توجه به عنصر رنگ در نقوش پرندگان بیشتر است و رنگ‌آمیزی طبق رنگ طبیعی آن‌ها و با رنگ‌هایی گیراتر نسبت به نقوش چهارپایان انجام شده است؛ مانند طرح

کتاب‌نامه

الف) فارسی

- احمدی پیام، رضوان و شاهرخ، سارا. (۱۳۹۹). «تحلیل ساختار فرش‌های ساسانی متعلق به موزه دارالآثار الاسلامیه کویت». باغ نظر، سال هفدهم (۸۸): ۵۰-۳۹.
- الهی، مجوبه. (۱۳۸۴). «تأثیرات هاله تقدس دوره ساسانی بر هاله‌های مسیحیت». نگره، سال اول (۱): ۶۴-۵۷.
- ایرانی ارباطی، غزاله و خزایی، محمد. (۱۳۹۶). «نمادهای جانوری فره در هنر ساسانی». نگره، دوره دوازدهم (۴۳)، ۲۹-۱۸.
- پاکباز، رویین. (۱۳۹۶). نقاشی ایران (از دیرباز تا امروز). چاپ سیزدهم. تهران: زرین و سیمین.
- پله‌ور، رضوان؛ طوسی‌ان شاندیز، غلام‌رضا و شجاعی قادی کلان‌تی، حسین. (۱۳۹۵). «تأثیر نقش پرندگان بکار رفته در تزیینات ساسانی در هنر و منسوجات دوران اسلامی و کاربرد آن در طراحی آرم». چهارمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در مهندسی، علوم و تکنولوژی، دوره چهارم: ۱۷-۱.
- داوودی، فروزان و چیت‌سازیان، امیر حسین. (۱۳۹۹). «جایگاه نمادین خروس در فرهنگ و هنر ایران با تکیه بر آثار سفالین، فلزی و منسوجات». پیکره، سال نهم (۱۹): ۱۱-۱۷.
- دستان، نسربین و کاظمی، نوشین. (۱۳۹۵). «بررسی نقش گراز در فرهنگ ایران و چین». مبنای نظری هنرهای تجسمی، (۱): ۵۵-۶۸.
- سیدسجادی، سیدمنصور. (۱۳۹۰). شهر سوخته، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- شجاعی قادی‌کلایی، حسین و مراثی، محسن. (۱۳۹۷). «مطالعه نقوش سفال و منسوجات دوره سامانی و آل بویه در تطبیق با هنر ساسانی». هنرهای زیبا/ هنرهای تجسمی، دوره بیست و سوم (۷۳)، ۸۲-۷۳.
- صابری، نسترن و مافی‌تبار، آمنه. (۱۳۹۸). «بازیابی طرح و نقش پارچه‌های ساسانی با نظر به سنگ‌نگاره‌های تاق بستان». رهپویه هنر/ هنرهای تجسمی، دوره دوم (۳): ۲۸-۱۵.
- صابری، نسترن و مافی‌تبار، آمنه. (۱۳۹۹). «نمادینگی نقش ماکیان در منسوجات ساسانی از منظر آنکولوژی اروین پانوفسکی (مورد مطالعاتی: خروس، مرغابی، طاووس)». رهپویه هنر/ هنرهای تجسمی، دوره سوم (۶): ۵-۱۳.
- صادق‌پور فیروزآباد، ابوالفضل. (۱۳۹۶). «تحلیل و بازشناسی نمادگرایانه نقوش مشترک منسوجات ساسانی و آل بویه». هنرهای زیبا/ هنرهای تجسمی، دوره بیست و دوم (۲):
- ۱۰۳-۱۱۶.
- طالب‌پور، فریده. (۱۳۹۴). «تأثیر نقوش ساسانی بر منسوجات آندلس». مطالعات تاریخ فرهنگی، سال هفتم (۲۵): ۴۳-۵۹.
- غلامرضایی، زهرا. (۱۳۹۴). «نگاره‌های منسوجات ایرانی از دوره باستان تا عصر صفوی». فرهنگ مردم ایران، (۴۲) و (۴۳): ۹-۲۸.
- فربود، فریناز و پورجعفر، محمدرضا. (۱۳۸۶). «بررسی تطبیقی منسوجات ایران ساسانی و روم شرقی (بیزانس)». هنرهای زیبا، دوره سی و یکم (۳۱): ۶۵-۷۶.
- فردینزاده، شرونی. (۱۳۸۴). «اسب و سوار در هنر ساسانی». ماه هنر، ۸۹ و ۹۰: ۱۴۸-۱۵۴.
- کاتب، فرزانه و ترابی، مرضیه. (۱۳۹۶). «تأثیر هنر ساسانی در نقشمایه‌های حیوانی کتاب گلز». جلوه هنر، سال نهم (۲): ۹۶-۸۷.
- کریمی، شکیلا. (۱۳۹۸). «نمادشناسی نقش مرغابی‌سانان در آثار هنری ایران». هنر و تمدن شرق، سال هفتم (۲۶): ۲۱-۳۰.
- کرتیس، جان. (۱۳۸۵). ایران باستان به روایت موزه بریتانیا. ترجمه آذر بصیر. چاپ اول. تهران: امیرکبیر.
- گیرشمن، رومن. (۱۳۵۰). هنر ایران در دوران پارثی و ساسانی. ترجمه بهرام فره‌وشی. چاپ اول. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب تهران.
- موسوی، بی بی زهرا و آیت‌اللهی، حبیب‌الله. (۱۳۹۰). «بررسی نقوش منسوجات در دوران هخامنشی، اشکانی و ساسانی». نگره، سال ششم (۱۷): ۴۷-۵۸.
- موسوی کوهر، سیدمهدی و آریامنش، شاهین. (۱۳۹۸). «اسبان و رجاوند: تطور ارجمندی اسب نزد هندی ایرانیان، پیش و از پس مهاجرت». تحقیقات تاریخ اجتماعی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال نهم (۱): ۲۹۷-۳۱۹.
- مهرپویا، حسین؛ دهقانی، زهرا و عالی‌نژاد، حمید. (۱۳۹۲). «تأثیر نقشمایه‌های جانوری منسوجات ساسانی بر نقوش پارچه‌های ماوراءالنهر». مطالعات تطبیقی هنر، سال سوم (۵): ۷۷-۸۹.
- نامجو، عباس و فروزانی، سیدمهدی (۱۳۹۲). «مطالعه نمادشناسانه و تطبیقی عناصر نقوش منسوجات ساسانی و صفوی». علم و فرهنگ، سال اول (۱): ۲۱-۴۲.

ب) نافرسی

- Bier, C. (2004). Pattern Power: Textiles and the Transmission of Knowledge. *Textile Society of America 9th Biennial Symposium. Oakland, California: Textile Society of America*. 144-153.
- Comparti, M. (2005). Sasanian Textile Art: An Iconographic Approach. *Studies on Persianate Societies*. (3). 144-163.
- Jamalpur, A. (2015). Weaving in Sasanian Dynasty. *Research Journal of Fisheries and Hydrobiology*, 372-375.
- Jalali, M. & Mason, G. (2013). Textiles in Global

trade: Sasanian *Textiles and its Distinctive Motifs*. <https://www.downloadmaghaleh.com/wp-content/uploads/edd/maghaleh/1398/aliniya.parche-min.pdf>. (Retrieved 3June. 2021)

URL1: <https://abadis.ir/fatofa/شاهچانی> (access date 2021/06/05).

URL2: <https://abadis.ir/دبئی> (access date: 2021/06/05).

URL3: <https://www.vajehyab.com/>

© 2022 The Author(s). Published by Tissaphernes Archaeological Research Group, Tehran, Iran. **Open Access.**

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>), which permits non-commercial re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited, and is not altered, transformed, or built upon in any way. The ethical policy of Ancient Iranian Studies is based on the Committee on Publication Ethics (COPE) guidelines and complies with International Committee of Ancient Iranian Studies Editorial Board codes of conduct. Readers, authors, reviewers and editors should follow these ethical policies once working with Ancient Iranian Studies. The ethical policy of Ancient Iranian Studies is liable to determine which of the typical research papers or articles submitted to the journal should be published in the concerned issue. For information on this matter in publishing and ethical guidelines please visit www.publicationethics.org.

Study of Animal Motifs of Sassanid Textile Design

Elaheh Panjehbashi¹, Sogand Mohazzab Torabi²

Abstract

Textile industry reached great prosperity during Sassanid Empire. Sassanid fabrics were appreciated due to the quality and unique designs. Decorative patterns of Sassanid textiles are contained geometric, plant, human and animal motifs and among all of them, animal motifs are the most notable ones. The present study investigates the expressive, mythical and visual aspects of animal motifs of Sassanid fabrics, thereby answering these questions: How are bird and quadruped motifs illustrated on fabrics? What is the color of these motifs? And what are the other ornaments that used on textiles? The study is done by analytical-descriptive method by historical approach and the information is accumulated by means of library method. The authors attempted to identify and classify animal motifs of remained fabrics and inspect the importance of the existence of these ornaments. In this article, nine images of limited samples of Sassanid fabrics have been analyzed in terms of visual and cultural-roots features. In general, the results define that, the animal motifs of Sassanid design included quadrupeds and birds which are drawn by simple lines and geometrical shapes. Overall, artists tend to use animals which had spiritual and mythical messages. Quadruped patterns include ram, horse, lion and hog. Additionally, bird patterns contain eagle, peacock, rooster and duck. We can see both figurative and abstract motifs with primarily colors which have been mostly used. The drawings have been done by geometric and delicate lines, also artists used plant and geometrical shapes to design animals' bodies.

Keywords: Sassanid, Textile, Motif, Animal, Quadruped, Bird.

¹ Associate Professor of Alzahra University, Tehran, Iran (Corresponding Author) e.panjehbashi@alzahra.ac.ir

² Alzahra University, Tehran, Iran.

Article info: Received: 22 February 2022 | Accepted: 14 April 2021 | Published: 1 July 2022

Citation: Panjehbashi, Elaheh, Mohazzab Torabi, Sogand (2022). "Study of Animal Motifs of Sassanid Textile Design". *Ancient Iranian Studies*, Vol. 1 (2): 97-112.

<https://doi.org/10.22034/AIS.2022.330912.1012>